

Н. А. Орловська

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права та процесу
Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького

ДО ПИТАННЯ ПРО ФЕМІНІСТСЬКИЙ НАПРЯМ У СУЧАСНІЙ КРИМІНОЛОГІЇ

Стаття присвячена проблемі визначення змісту та сутності феміністського напрямку в сучасній кримінології. Виокремлено витoki й етапи становлення феміністського напрямку, його взаємини з «традиційною» кримінологією. Представлене авторське бачення ролі та перспектив зазначеного напрямку в кримінологічному осмисленні проблем сьогодення.

Ключові слова: сучасні кримінологічні теорії, феміністський напрям, пояснення та запобігання злочинності.

Постановка проблеми. Аналіз злочинності та запобігання їй є «дослідницьким центром» усіх кримінологічних теорій. Неповнота й суперечливість розвідок у межах наявних концепцій є поштовхом для виникнення нових. Так, свого часу в кримінологічній науці була сформована теорія раціонального вибору, інституціональна теорія аномії, теорія самоконтролю й контрольного балансу й ін. Унаслідок намагання дати відповіді на переважну більшість кримінологічних питань особливе місце посідає критична кримінологія – синтетичний напрям, який об'єднав низку радикальних (порівняно з традиційними) кримінологічних теорій, серед яких називається й феміністський напрям [1].

Зрозуміло, що кримінологія не «винайшла» фемінізм, а лише відкрила в ньому потенціал пояснення та запобігання злочинності, розширивши своє предметне й методологічне поле.

Звернемо увагу, що сьогодні гендерні питання знаходяться в центрі уваги міжнародної спільноти. Це пов'язують зі зростанням жорстокості локальних конфліктів, збільшенням ганебних фактів гендерно зумовленого насильства. Зазначені негативні тенденції актуалізували дослідження, зокрема й кримінологічні, щодо впливу гендерних факторів на ефективність системи протидії військовим конфліктам, екстремізму та тероризму. Так, Рада Безпеки ООН прийняла низку резолюцій із різних гендерних аспектів, серед яких резолюції № 1325 у 2000 р., № 1820 у 2008 р., №№ 1888, 1889 у 2009 р., № 1960 у 2010 р., №№ 2106, 2122 у 2013 р., № 2242 у 2015 р. Зокрема, наголошується на

доцільності розроблення гендерних аспектів у двох напрямках:

– захист і підтримка гендерно вразливих соціальних груп (насамперед жінок і дівчаток у місцевостях, де відбуваються збройні конфлікти, учиняються терористичні акти, у таборах біженців тощо). Ураховуючи це, гендерні проблеми розглядаються як наскрізне питання в контексті заходів боротьби з тероризмом і насильницьким екстремізмом;

– активне залучення жінок до протидії суспільно небезпечним проявам насильницького характеру, зокрема й збройного [2, с. 222, 223].

У вітчизняній кримінологічній науці феміністський напрям досі не представлений комплексними дослідженнями. Фахівці або як самостійну проблему, або в якості однієї з тем особливої частини кримінології розглядають злочинність жінок. Зокрема, ідеться про таке: 1) жіноча злочинність являє собою частину загальної злочинності – сукупність злочинів, учинених жінками; 2) зі зміною соціальних умов і способу життя жінки, її соціальних ролей змінюється характер і способи її злочинної поведінки; 3) особливості злочинності жінок значною мірою визначаються специфікою способу життя жінок, своєрідністю їх діяльності, соціальних позицій і ролей, але в цей самий час вона відображає й загальні закономірності злочинності та її змін тощо. Почасти злочинність жінок розглядається в контексті побутового (сімейного) насильства (переважно в частині зумовленості кримінальної поведінки жінок). Однак цього недостатньо для розуміння делінквентності жінок, яка вийшла за межі їх

соціальної активності в родині та традиційних сферах зайнятості (культура, освіта, охорона здоров'я, торгівля тощо). Необхідні ґрунтовні розвідки щодо виявлення, дослідження та використання запобіжного потенціалу жіноцтва в глобальному суспільстві.

Але чи є фемінізм виходом кримінологічної науки на новий методологічний і предметний рівень?

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що в західній фаховій літературі феміністські розвідки в цілому та в кримінологічному аспекті зокрема є досить активними вже тривалий час. Так, відомі роботи таких авторів, як М. Андерсен, Ф. Адлер, Л. Гельстхорп, Д. Кляйн, П. Коллінз, К. Смарт, Ф. Хайденсон, К. Фейнман та ін. На пострадянському просторі певна увага феміністському дискурсу приділялася в роботах Я. Гілінського, С. Іншакова й ін. (але переважно у взаємозв'язку з іншими теоріями критичної спрямованості). Розробки Д. Шестакова та його послідовників у сфері сімейної кримінології (кримінології сімейних відносин) лише частково зачіпають питання феміністського напрямку.

Таким чином, маємо певну прогалину в кримінологічному осмисленні сучасних тенденцій жіночої кримінальності, можливостей запобігання їй, особливостей залучення жінок у запобіжну діяльність. З огляду на це метою статті є формування авторського бачення доцільності виокремлення феміністського напрямку у вітчизняній кримінології.

Виклад основного матеріалу. Фемінізм – це соціокультурний рух, спрямований проти дискримінації за ознакою статі, орієнтований на справедливі й рівноправні відносини між статями. У рамках концептів відкритого суспільства та правової держави фемінізму, ступеню його безкомпромісності та послідовності було надане значення одного з індикаторів модерновості суспільства.

Якщо розглядати соціогуманітарне знання, то з феміністським напрямом пов'язуються нові методологічні можливості, адже в постмодерні з його поліномативністю, відсутністю «єдино правильного», «раз і назавжди визначеного», суб'єктивна позиція дослідника, що зумовлена соціокультурним виміром статі, виражається більш відкрито й виразно. Завдяки цьому феміністська критика суспільних процесів, з одного боку, набуває неабиякої гостроти, а з іншого – стає ресурсом розвитку. Таким чином, соціокультурна оцінка й інтерпретація відмінностей

різних статей стає частиною теоретичного та прикладного контекстів.

Розглянемо, як здобутки фемінізму вплинули на кримінологічні розвідки щодо розуміння злочинності, її природи та зумовленості, формування запобіжної діяльності.

Насамперед слід зазначити, що феміністський дискурс у кримінології пов'язаний із формулюванням тез [3; 4], які умовно можна поділити на дві групи:

– перша охоплювала «гендерно нейтральні» висновки, які об'єктивно характеризували вади кримінологічного осмислення дійсності; серед них – недостатня кількість віктимологічних досліджень, відставання кримінологічних досліджень від динаміки соціальної та владної інституціоналізації;

– друга являла собою сукупність власне феміністських положень про «чоловікоцентричність» кримінології, яка досліджувала переважно чоловіків-правопорушників та будувала на результатах цих розвідок загальні рекомендації щодо запобігання злочинності, зокрема й організації системи кримінальної юстиції.

Таким чином, феміністи докоряли традиційній кримінології в примітивності та фрагментарності вивчення предмета останньої, що, на їхню думку, стало результатом гносеологічних, методологічних і праксеологічних вад кримінологічної науки, яка спиралася на культурні стереотипи патріархального суспільства, де жінка буде соціально схвалена лише тоді, коли вона є пасивною, слухняною, цнотливою тощо. Відповідно, віктимізації жінок надався провокативний характер, тобто чоловіки-правопорушники виявлялися «спровоковані» жінками-жертвами.

Розвиток феміністичного напрямку в кримінології можна поділити на три етапи [4, с. 28].

1. Кінець 60-х рр. – кінець 70-х рр. ХХ ст. Потягом цього десятиліття фемінізм являв собою рух «знизу вгору», від активісток, які допомагали жінкам – жертвам злочинів і жорстокого поводження, до університетської спільноти, яка проводила порівняльні дослідження злочинності, структурованої за ознакою статі, і досліджувала організацію системи кримінальної юстиції.

2. Кінець 70-х рр. – кінець 80-х рр. ХХ ст. На цьому етапі дослідники заклали основи для вивчення участі жінок у поліцейській діяльності, у судах, у місцях позбавлення волі; були проведені масштабні віктимологічні дослідження. Фахівці запропонували аналіз гендерної нерівності як глобальної проблеми.

3. Кінець 80-х рр. – дотепер. Цей етап презентує продовження емпіричних досліджень судової практики, віктимізації жінок. Однак переосмислення наслідків політики кримінального правосуддя, пенітенціарних проблем певною мірою призвело до виходу за межі суто кримінологічного дискурсу.

Таким чином, становлення та розвиток феміністського напряму в кримінології починається з виклику та протистояння так званим традиційним підходам. До речі, «у відповідь» традиційна кримінологія сформулила, як їх називають феміністи, міфи про необ'єктивність феміністського аналізу дійсності, сфокусованість його нарративу виключно на жінках, обмеженість перспектив тощо [3, с. 499–502]. Але згодом феміністи займають більш конструктивну позицію, переважно наголошуючи на вдосконаленні практики кримінальної юстиції [1, с. 18]. Однак немає підстав вважати феміністський напрям чимось єдиним і непорушним. Як зазначають зарубіжні дослідники, можна виокремити низку теорій, що пов'язані з особливостями «концептуалізації гендеру та гендерних відносин у соціальних науках» [3, с. 546–538; 4, с. 29–30].

1. Ліберальний фемінізм, який наголошує, що фізіологія не може пояснити злочинність жінок. Як для чоловіків, так і для жінок соціологічні фактори є провідним чинником кримінальної делінквентності. Жінки стають більш вільними й залученими в соціальну активність, але вони не стільки вчиняють більше злочинів, скільки їх незалежна поведінка викликає обурливу суспільну реакцію, адже соціум залишається патріархальним і традиційно сприймає гендерні ролі.

2. У загальних межах близький до ліберального є марксистський фемінізм, який стверджує, що економічний розвиток суспільства є основним чинником, який визначає гендерні відносини як різновид соціальних відносин.

3. Із позицій радикального фемінізму злочинність є породженням тотального контролю чоловіків у суспільстві; у роботах радикальних феміністів простежується ідея про патріархальну природу насильства над жінками (віктимність) і відповіді на це насильство з боку жінок (злочинність). Отже, злочин жінки – це захист від чоловічого примусу та приниження.

4. Соціалістичний фемінізм стверджує, що класові й гендерні відносини є однаково важливими, адже як гендер структурований класом, так і клас залежить від сприйняття статі в контексті виробничих відносин.

5. Постмодерністський фемінізм наголошує на множинності істини, пропонуючи відмовитися від універсальних соціальних концепцій злочину, справедливості й відхилення. Адже якщо злочин і не-злочин – суто договірні концепти, то немає сенсу досліджувати утиск жінок як окрему кримінологічну проблему.

6. Расовий фемінізм обговорює питання дискримінаційного ставлення до небілих жінок у системі кримінального правосуддя, наголошуючи на існуванні стереотипів расового сприйняття поведінки жінок (зокрема, під час розгляду справ про зґвалтування). Відповідно, кримінологи мають визнати, що їх наука – продукт досвіду білого, економічно привілейованого чоловіка.

Дві останні теорії (фемінізму «третього світу» та лесбійського фемінізму) на наш погляд, виходять за межі кримінології, адже основна увага приділяється проблематиці економічної експлуатації країн «третього світу» в умовах глобалізації та вкрай гострому сприйняттю чоловічого контролю над соціальним простором жінок.

Таким чином, феміністський напрям у кримінології базується на аналізі кримінальності та віктимності через призму гендеру як складного соціального, історичного та культурного продукту. Оскільки феноменологія й етіологія злочинності й віктимності тісно пов'язані з гендерним фактором, то він не може не впливати на систему кримінальної юстиції. Як зазначають дослідники, фемінізм, на противагу теоріям критичної кримінології, є важливим чинником визначення кримінальної політики в США й Великобританії. При цьому сьогодні очевидно є академізація фемінізму загалом і в кримінології зокрема, зближення з іншими соціальними рухами (екологічними, правозахисними), включення чоловіків у феміністські новації [1, с. 18, 24].

Проте, на наш погляд, остаточно не вирішене питання щодо «кримінологічного статусу» фемінізму: чи дійсно це складова частина критичної кримінології, чи можна вважати його самостійним напрямом у кримінологічній науці?

Уже було зазначено, що фемінізм західними вченими розглядається як складова частина критичної кримінології, як відповідь прихильників лівих і радикально лівих ідей, що від самого початку спиралася на необхідність системних змін капіталістичного ладу та культурної організації «несоціалістичного» світу. Однак те,

що було перспективним у 60–70 рр. ХХ ст., видається дещо недоречним у ХХІ ст., як і дихотомічний поділ на соціалізм і капіталізм. До речі, критична кримінологія не є самостійним етапом у розвитку англо-американської кримінології, а являє собою одну з тенденцій поряд з іншими [1, с. 5].

Зрозуміло, що не можна заперечувати низку перспективних результатів, набутих критичними кримінологами, зокрема ставлення до злочинності як до «патології»; сприйняття злочину, злочинності, кримінальної статистики як динамічних соціальних конструктів; заперечення можливості існування політично нейтральної та вільної від оціночних суджень кримінологічної думки; широке застосування історичного та порівняльного методів тощо.

Для кримінології принциповою є її прикладна орієнтація, тобто запобігання злочинності на трьох рівнях – загальному (масовому), груповому (у соціальних групах, які вирізняються своєю специфікою та щодо яких можуть бути виокремлені особливості кримінальної активності), індивідуальному (щодо конкретної особи).

Однак при всій повазі до намагань кримінології апелювати до вад соціального устрою як детермінанта злочинності, слід визнати загрозу критичного розмивання меж предмета кримінологічної науки. До речі, саме про такі тенденції свідчать сучасні феміністські теорії, які дають мало можливостей для вирішення болючих кримінологічних питань.

На нашу думку, феміністський напрям у кримінології (кримінологічний фемінізм) – спеціальна кримінологічна теорія середнього рівня.

Тут ми виходимо з класичної позиції Р. Мертона, який поєднав загальнотеоретичний рівень пояснення соціальної дійсності й більш конкретний практично-прикладний рівень як засіб вивчення дійсності та поповнення наукових знань своєрідним теоретико-методологічним містком: теорія середнього рівня передбачає конкретизацію загальної теорії залежно від предмета дослідження, при цьому відбувається своєрідне узагальнення конкретно-наукових досліджень [5].

Кримінологічний фемінізм визначається специфікою предмета кримінологічного дослідження – особливості групи населення, яка сформована за ознакою гендеру. Немає сенсу говорити про кримінологічні питання щодо жінок з огляду на стать як біологічний феномен. Гендер – це соціально-психологічний кон-

структ, сукупність соціальних репрезентацій [6]. Таке розуміння гендеру дає можливості досліджувати кримінологічні явища з огляду на цю специфіку, але в сучасному розумінні. Наприклад, сьогодні видається дивним спеціальне доведення «прав» злочинності чи віктимності жінок бути поясненими економічними факторами («як у чоловіків»), як це простежується в ліберальному чи навіть марксистському фемінізмі, бо жінка – такий самий суб'єкт соціальних відносин, як і чоловік. І в цьому сенсі йдеться не про стать (біологію), а про гендер (соціально-психологічний конструкт).

Кримінологічний фемінізм має вивчати не лише специфіку злочинності жінок, а і їх віктимності (наприклад, з'ясовано, що тероризм і насильницький екстремізм по-різному впливають на жінок і чоловіків (жінки й дівчатка є найбільш вразливими групами населення в разі збройних конфліктів і терористичних проявів)). Питання соціального контролю в гендерному контексті повинні мати об'єктно-суб'єктне спрямування, тобто має вивчатися не лише робота з жінками як правопорушницями, захист і підтримка потенційних і реальних жертв, а й можливості залучення жінок у запобіжну діяльність на рівні вироблення й реалізації стратегій і окремих запобіжних програм.

Специфіка дослідницького поля кримінологічної теорії середнього рівня має зумовлювати й певну специфіку тих методів, які використовуються в аналізі. Наприклад, кримінологічний фемінізм у якості основного методу використовує гендерну психологію – напрям психологічного знання, що вивчає проблематику гендерної ідентичності. Але й тоді, коли йдеться про традиційні для кримінології методи, у фемінізмі вони відображають гендерну специфіку, наприклад, у тестуванні широко використовується методика дослідження гендерної ідентичності. У результаті розгляду злочинності, криміналізації й віктимізації в аспекті відносин «влада – суспільство» на макросоціальному рівні з використанням гендерного аналізу можуть бути вироблені концептуальні висновки про співвідношення й ефективність репресивних і превентивних, державних і недержавних заходів і способів запобігання злочинності [1].

Таким чином, на наш погляд, кримінологічний фемінізм може розглядатися як досить перспективний напрям досліджень специфічних кримінологічних явищ і процесів.

Висновки і пропозиції. Із викладеного можна зробити низку висновків:

– критична кримінологія як синтез багатьох досить радикальних поглядів є цікавим і перспективним шляхом розвитку кримінології. Що стосується феміністського напрямку в кримінології (кримінологічного фемінізму), то його доречно виокремити з критичної кримінології, адже це теорія середнього рівня, вона не претендує на пояснення злочинності в цілому;

– ураховуючи, що фемінізм має досить тривалу історію розвитку та дещо неоднозначну «наукову» репутацію, для кримінологічного фемінізму є вкрай необхідною його академізація – переосмислення феміністських тез виключно в науковому кримінологічному контексті для недопущення розмивання предмета кримінології;

– кримінологічний фемінізм має специфічний предмет досліджень, системоутворюючим контекстом якого є гендер як соціально-психологічний конструкт;

– сукупність методів, які використовуються в кримінологічному фемінізмі, включає як специфічні (наприклад, гендерна психологія), так і ті, що широко застосовуються в кримінології в цілому, але з огляду на специфіку предметного поля.

Перспективними напрямками досліджень у цьому плані можна вважати подальші наукові розвідки кримінологічних теорій середнього

рівня з активним залученням у кримінологічний дискурс висновків суміжних галузей соціогуманітарного знання.

Список використаної літератури:

1. Сморгунова А. Критическое направление в современной англо-американской криминологии: дис. ... канд. юрид. наук. СПб, 2004. 218 с.
2. Орловська Н. Актуальні питання гендерних аспектів протидії тероризму. Реалізація гендерної політики на сучасному етапі розвитку суспільства: стан, проблеми, перспективи: тези доповідей Міжнарод. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 25 квітня 2018 р.). Хмельницький. Вид-во НАДПСУ, 2018. С. 222–223.
3. Daly K., Chesney-Lind M. Feminism and Criminology. *Justice Quarterly*, 1988, vol. 5 № 4, P. 497–538. Content downloaded/printed from HeinOnline (<http://heinonline.org>)
4. Burgess-Proctor A. Intersections of Race, Class, Gender, and Crime. *Future Directions for Feminist Criminology*. *Feminist Criminology*, 2006, vol. 1, № 1, P. 27–47. URL: <http://fcx.sagepub.com/content/1/1/27>.
5. Танчин І. Соціологія: навч. посіб. для студентів ВНЗ, аспірантів, викладачів. 3-тє вид., перероб. і доп. К.: Знання, 2008. 351 с.
6. Безжан-Волк І. Гендерні дослідження: актуальні проблеми і перспективи розвитку. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/42969/06-Bezhan-Volk.pdf?sequence=1>.

Орловская Н. А. К вопросу о феминистском направлении в современной криминологии

Статья затрагивает вопросы определения содержания и сущности феминистского направления в современной криминологии. Выделяются истоки и этапы становления феминистского направления, его отношения с «традиционной» криминологией. Представлено авторское видение роли и перспектив этого направления в криминологическом осмыслении современных проблем.

Ключевые слова: *современные криминологические теории, феминистское направление, объяснение и предупреждение преступности.*

Orlovskaya N. A. About feministic direction in actual criminology

The article is devoted to a number of questions concerning feministic milestones in actual criminology contents and essence definition. The feministic milestones formation origins and stages are outlined in the context of interrelations with “traditional” criminology. The author’s point of view on such direction role and perspectives in actual problems criminological comprehension is suggested.

Key words: *actual criminological theories, feministic direction, crime prevention and explanation.*